

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, КОНТРОЛЬ І АНАЛІЗ

УДК 336.71

Н.Г. Виговська, д.е.н., проф.

В.Г. Виговський, асист.

Житомирський державний технологічний університет

МІСЦЕ ПОЗАБАЛАНСОВИХ РИЗИКІВ У СИСТЕМІ БАНКІВСЬКИХ РИЗИКІВ

Стаття присвячена оцінці наукових підходів щодо класифікації банківських ризиків, уточненню їх класифікаційних ознак та видів, визначенню місця позабалансових ризиків у запропонованій класифікації. Визначено, що складність ідентифікації ризиків пов'язана з нечіткістю та різноспрямованістю позицій щодо виділення його класифікаційних ознак. Уточнено ознаки класифікації ризиків та виокремлено види банківських ризиків, що сприятиме удосконаленню теоретичних основ ризик-менеджменту в розрізі покращання ідентифікації та оцінки ризиків і розробці ефективних антикризових заходів. Визначено місце позабалансових ризиків у сформованій системі класифікації та уточнено їх сутність: під позабалансовим ризиком варто розуміти потенційну імовірність зростання кредитного ризику банківської установи в результаті недостатнього інформаційного відображення позабалансових операцій (щодо наявності та руху ресурсів і їх джерел, які не належать підприємству, але тимчасово знаходяться в його розпорядженні) у фінансовій звітності підприємства-позичальника. Підкреслено, що за характером позабалансові ризики є непрогнозованими, неквантифікованими, внутрішніми (пов'язаними з недостатньою повнотою фінансової інформації про підприємство).

Ключові слова: позабалансовий ризик; банківський ризик; класифікація ризиків.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. В умовах невизначеності зовнішнього середовища всім суб'єктам господарювання необхідно формувати фінансову стратегію з урахуванням системи управління ризиками. Ця система містить ідентифікацію та класифікацію ризиків, їх оцінку, розробку заходів, спрямованих на зменшення або усунення ризикованих ситуацій. Особливо важливою є система управління ризиками в банківських установах, що обумовлено нестабільністю фінансової ситуації в країні, наявністю значної кількості проблемних кредитів та необхідністю більш точної оцінки кредитоспроможності позичальника.

Як свідчить проведений аналіз економічної літератури, спостерігається різноспрямованість наукових підходів до формування ознак класифікації банківських ризиків, виокремлення їх видів та форм, методик їх ідентифікації та подальшої оцінки. Невирішеність та суперечливість теоретичних питань щодо класифікації банківських ризиків, необхідність з'ясування в ній місця позабалансових ризиків обумовлює актуальність теми дослідження та визначає цільову спрямованість статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації банківських ризиків досліджувались у працях вітчизняних вчених: Т.А. Васильєвої, В.В. Вітлінського, Г.І. Великоіваненка, В.Я. Вовк, М.В. Голованенка, Т.В. Головач, Л.І. Донця, В.А. Кравченка, С.М. Козьменка, Л.О. Примостки та інших. Незважаючи на значний доробок авторів у цьому напрямі, майже не досліджується питання місця позабалансових ризиків у системі банківських ризиків, що обумовлює неповноту інформації про позичальника та значно впливає на оцінку кредитоспроможності.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка наукових підходів щодо класифікації банківських ризиків, уточнення їх класифікаційних ознак та видів, визначення місця позабалансових ризиків у запропонованій класифікації.

Викладення основного матеріалу. Складність ідентифікації ризиків пов'язана з нечіткістю та різноспрямованістю наукових підходів до виділення його класифікаційних ознак і видів (табл. 1).

Класифікаційні ознаки ризиків та їх види*

Автор, джерело	Класифікаційна ознака	Вид ризику
1	2	3
Балабанов І.Т. [1]	Від можливого результату (<i>спекулятивний</i>) – ризики, пов'язані з купівельною спроможністю	Інвестиційні ризики: втраченої вигоди, зниження доходності, прямих фінансових втрат
	Від основної причини виникнення (<i>чисті</i>)	Природні, екологічні, політичні, транспортні, комерційні (майнові, виробничі, торговельні, фінансові)
Гранатуров В.М. [9]	Час виникнення	Ретроспективні, поточні, перспективні
	Основні чинники виникнення	Політичні, економічні (комерційні)
	Характер обліку	Зовнішні, внутрішні
	Сфера виникнення	Виробничий, комерційний, фінансовий тощо
Кірейцев Г.Г. [25]	За джерелами виникнення	Господарський ризик, ризик, пов'язаний з особистістю людини, ризик, обумовлений природними факторами
	За можливістю усунення	Несистематичний (специфічний) ризик – диверсифікований, систематичний (ринковий) – недиверсифікований
	За ступенем впливу на фінансовий стан	Припустимий, критичний, катастрофічний
	За сферою виникнення	Внутрішній, зовнішній
	За тривалістю впливу	Постійний, тимчасовий
	За можливістю передбачення	Прогнозований, непрогнозований
	За можливими наслідками	Ризик, у результаті настання якого підприємство зазнає економічних втрат, ризик, у результаті настання якого підприємство недоотримує передбачений обсяг доходу, ризик, через настання якого можливі як втрати, так і додаткові доходи
	За об'єктом виникнення	Ризик окремих фінансових операцій, ризик різних видів фінансової діяльності, ризик загальної фінансової діяльності
Бланк І.А. [6]	За економічною характеристикою	Ризик зниження фінансової стійкості (або ризик порушення рівноваги фінансового розвитку), ризик неплатоспроможності (або ризик незбалансованої ліквідності підприємства), інвестиційний ризик, інфляційний ризик, процентний ризик, валютний ризик, депозитний ризик, кредитний ризик, податковий ризик, структурний ризик, інноваційний фінансовий ризик, криміногенний ризик
	За об'єктом, що характеризується	Ризик окремої фінансової операції, ризик різних видів фінансової діяльності, ризик фінансової діяльності підприємства в цілому

<i>Продовження табл. 1</i>		
1	2	3
	За сукупністю досліджуваних інструментів	Індивідуальний фінансовий ризик, портфельний фінансовий ризик
	За комплексністю	Простий фінансовий ризик, складний фінансовий ризик
	За джерелами виникнення	Зовнішній, систематичний або ринковий ризик (можуть належати інфляційний ризик, процентний ризик, валютний ризик, податковий ризик і частково інвестиційний); внутрішній, несистематичний або специфічний ризик
	За характером фінансових наслідків	Ризик, що призводить лише до економічних втрат, ризик, що призводить лише до упущеної вигоди, ризик, що тягне як економічні втрати, так і додаткові прибутки
	За характером прояву в часі	Постійний фінансовий ризик, тимчасовий фінансовий ризик
	За рівнем можливих фінансових втрат	Допустимий фінансовий ризик, критичний фінансовий ризик, катастрофічний фінансовий ризик
	За можливістю передбачення	Прогнозований фінансовий ризик, не прогнозований фінансовий ризик
	За можливістю страхування	Фінансові ризики, що страхуються, фінансові ризики, що не страхуються
Класифікація ризиків, запропонована Міжнародною асоціацією спеціалістів з управління ризиками (GARP) [23]	За масштабами наслідків	Допустимі, критичні, катастрофічні
	За місцем появи	Внутрішні, зовнішні
	За рівнем виникнення	Окреме робоче місце або співробітник, структурний підрозділ, економічний суб'єкт у цілому, галузь, регіон, країна, глобальні ризики
	За природою об'єктів схильних до ризику	Власність, доходи, життя і здоров'я людей, цивільна відповідальність
	За сферою походження	Природно-екологічні, демографічні, соціально-політичні, адміністративно-законодавчі, комерційні, фінансові, інноваційні
Кричевський М.Л. [14]	За сферою виникнення	Зовнішні, внутрішні
	За рівнем прийняття рішень	Макроекономічні, ризики для окремого підприємства (локальні)
	За тривалістю дії у часі	Короткочасні ризики, постійні ризики
	За ступенем впливу	Допустимий або мінімальний ризик (втрати менше очікуваного прибутку), критичний ризик I ступеня (втрати, що дорівнюють очікуваному прибутку) і критичний ризик II ступеня (при цих втратах витрати на виробництво продукції не окупаються), катастрофічний ризик (загроза банкрутства)
	За об'єктами, схильними до дії ризику	Ризики нанесення шкоди життю та здоров'ю громадян, майнові ризики

Закінчення табл. 1

1	2	3
	За характером наслідків впливу ризику	Чисті ризики, тобто такі, що означають можливість отримання лише негативного або нульового результату (наприклад, природні, екологічні, транспортні), спекулятивні ризики, тобто такі, що здатні принести підприємству як втрати, так і прибуток (біржові ризики)
Старостіна А.О. [22]	Ознаку класифікації не зазначено	Ринкові: валютні, відсоткові, цінові, ліквідності Ділові: репутаційні, маркетингові, конкурентні Операційні: технологічні, організаційні, техніко-виробничі, стихійних лих Кредитні
Коюда П.М., Коюда О.П. [13]	За рівнем: зовнішні (соціально-економічне становище держави взагалі і на міжнародному рівні)	Чинники: економічні, політичні, соціальні, демографічні, географічні, екологічні, культурні та ін.
	внутрішні, що поділяються на загальну та специфічну групу (діяльність суб'єктів господарювання (підприємство))	Ділова активність керівництва, маркетингова стратегія, політика й тактика підприємства, виробничо-технічний потенціал, конкурентоспроможність, рівень спеціалізації, фінансовий стан, стійкість і платоспроможність та ін.
Льїн В.Ю. [11]	Ознаку класифікації не зазначено	Виробничо-технічні; природно-кліматичні; комерційні; соціально-економічні; підприємницькі; інноваційні; інвестиційні; глобалізаційні
Скіцько В.І. [21]	Ознаку класифікації не зазначено	Кредитний: індивідуальний ризик, портфельний ризик Ринковий: валютний ризик, процентний ризик, ціновий ризик, ризик попиту Операційний: організаційно-операційний ризик, документарний ризик, технологічний ризик, інформаційний ризик, транспортний ризик Діловий: ризик репутації, ризик конкуренції, маркетинговий ризик, правовий ризик Інструментальний емісійний ризик, ризик обігу, ризик шахрайства
Поляк Г.Б. [24]	Від виду господарської діяльності	Підприємницький: виробничий, комерційний, фінансовий та споживчий
	Від прояву ризику	Спекулятивний (фінансовий); простий (чистий)
	Від фінансового посередництва	Інвестиційний, страховий, банківський

* узагальнено за [1, 6, 9, 11, 13, 14, 21–25]

Як свідчать дані таблиці 1, найбільш поширеною ознакою класифікації є поділ ризику залежно від основної причини або чинників (джерел) виникнення [1, 25, 24]. В деяких джерелах та методичних інструкціях ця ознака класифікації має назву «за сферою походження». Незважаючи на те, що більшістю науковців формується така ознака класифікації ризиків, перелік ризиків, що виокремлюються згідно із запропонованою ознакою, є різним. Зокрема, Г.Кірейцев та І.Балабанов зазначають природні, екологічні, політичні, транспортні, комерційні ризики. Гранатуров В. [9, 10] акцентує увагу виключно на політичних та економічних ризиках. Бланк І. [6], застосовуючи поділ середовища на внутрішнє та зовнішнє, визначає зовнішній, систематичний або ринковий ризик (можуть належати інфляційний ризик, процентний ризик, валютний ризик, податковий ризик і частково інвестиційний) та внутрішній, несистематичний або специфічний ризик. Аналогічний підхід зустрічаємо у М.Л. Кричевського [14].

Оскільки ризик може мати як негативні, так і позитивні наслідки, в наукових джерелах є поділ ризиків за ознакою отриманого результату або за наслідками ризику. Наприклад, таку ознаку в своїх наукових дослідженнях застосовують І.Балабанов [1], Г.Кірейцев [25], М.Кричевський [14], І.Бланк [6], В.М. Гранатуров [9, 10]. Ризики за наслідками можуть мати кількісну оцінку. В такому випадку додатково доцільно виокремити ознаку класифікації ризиків за рівнем наслідків (припустимий, критичний і катастрофічний фінансовий ризик) або за ступенем впливу. В цьому контексті Г.Кірейцев [25] справедливо стверджує про наявність наслідків у вигляді економічних втрат, недоотриманого обсягу доходу, ризику або додаткових переваг та доходів.

Різноманітність видів господарської діяльності передбачає класифікацію ризику за сферами (видами) діяльності. Поляк Г.Б. [24] виокремлює підприємницький: виробничий, комерційний, фінансовий та споживчий ризики. Гранатуров В.М. [9, 10] відповідно визначає виробничий, комерційний, фінансовий, страховий тощо. На наш погляд, наведена класифікація потребує доопрацювання, оскільки страховий, комерційний ризики можна зарахувати до фінансової групи ризиків. Доцільною та логічною, на наш погляд, є класифікація ризиків за ознакою часу (тривалості) впливу [25, 6, 14]. В сучасних умовах господарювання можливі ситуації з короткочасним та постійним впливом на об'єкт ризику, що вимагає розробки принципово різних фінансових стратегій по зменшенню та усуненню ризику.

Заслугує на увагу класифікаційна ознака ризиків за рівнем об'єкта ризику. Ризики можуть діяти на мікрорівні (рівні робочого місця або співробітника, окремого структурного підрозділу, підприємства в цілому), мезорівні (рівні окремої галузі та регіону), макрорівні (рівні окремо взятої країни), світовому рівні (щодо впливу глобальних ризиків). У різних інтерпретаціях таку ознаку вирізняли М.Кричевський [14] та Г.Кірейцев [25].

Основним завданням виявлення та класифікації ризиків є їх оцінка для цілей усунення або зменшення. В такому розумінні ризики класифікують за можливістю усунення на несистематичні (специфічні) ризики або диверсифіковані та систематичні (ринкові) або недиверсифіковані [25]; ті, що підлягають страхуванню та відповідно не підлягають [25, 6].

Проведений аналіз наукових підходів до класифікації ризиків дозволив уточнити такі ознаки класифікації: 1) за рівнем системи, де виникає ризикована ситуація (ризики на наддержавному світовому рівні, рівні держави, окремого регіону, підприємства, структурного підрозділу підприємства, окремого робочого місця); 2) за належністю до системи (ризики зовнішні та внутрішні); 3) за тривалістю дії (короткочасні та постійні); 4) за сферою походження (природні (екологічні), політичні, соціальні, технологічні, економічні (фінансові, комерційні, кредитні, виробничі)); 5) за можливими наслідками (ризик, що призводить до втрат (збитків); що призводить до одержання додаткових доходів). За характером збитків у межах цієї класифікації доцільно виокремити збитки у вигляді втраченої вигоди; матеріальних втрат; непродуктивних втрат; 6) за величиною (припустимий фінансовий ризик, критичний фінансовий ризик, катастрофічний фінансовий ризик). Запропонована класифікація сприятиме удосконаленню теоретичних основ ризик-менеджменту в розрізі покращання ідентифікації та оцінки ризиків і розробці ефективних антикризових заходів.

Аналогічно класифікації ризиків в цілому в літературі відсутній єдиний науковий підхід до класифікаційних ознак банківських ризиків (табл. 2).

Класифікаційні ознаки банківських ризиків та їх види*

Класифікаційна ознака	Вид банківського ризику
1	2
Лаврушин О. [4], Хмеленко А., Вовк В. [26], Кириченко О. [2], Волкова Н.І. [7], Москвін В.А. [18]	
Тип або вид комерційного банку	Ризик спеціалізованого банку, ризик галузевого банку, ризик універсального банку
Сфера впливу чи виникнення банківського ризику	Зовнішні ризики. Внутрішні ризики
Склад клієнтів банку	Ризик роботи з крупними клієнтами. Ризик роботи з дрібними клієнтами
Метод розрахунку ризиків	Ризик окремих банківських операцій. Комплексний (загальний) ризик банку
Ступінь банківського ризику	Повний ризик. Помірний ризик. Низький ризик
Розподіл ризику в часі	Минулий ризик. Поточний ризик. Майбутній ризик
Характер обліку ризику	Ризик по балансових операціях. Ризик по забалансових операціях
Можливість управління банківськими ризиками	Відкриті ризики, що не підлягають регулюванню. Закриті ризики, що підлягають регулюванню
Засоби управління ризиками	Використання плаваючих процентних ставок. Проведення політики диверсифікації. Страхування кредитів тощо
Примітка Л.О. [19]	
Зовнішні	Макроекономічні, політичні, правові, ризик країни, інфляційний
Внутрішні	Фінансові: – ціннові (валютний, відсотковий, ризик зміни вартості цінних паперів, ризик зміни цін на фізичні активи); – нецінові (ліквідності, кредитний, неплатоспроможності, варіабельності доходності банку, окремих банківських портфельів та операцій)
	Функціональні: технологічний, операційний, документарний, трансакції, стратегічний, зловживань
Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [17]	
Ризики, що можна кількісно оцінити	Кредитний ризик (індивідуальний ризик, портфельний ризик, ризик країни, трансферний ризик); ризик ліквідності (ризик ліквідності ринку, ризик ліквідності фінансування); ризик зміни процентної ставки (ризик зміни вартості ресурсів, ризик зміни кривої доходності, базисний ризик, ризик права вибору (опціону)); ринковий ризик (з валютою та металами, з фінансовими інструментами, з цінними паперами); валютний ризик (ризик трансакції, трансляційний ризик, економічний ризик); операційно технологічний ризик (операційний ризик, технологічний ризик)

Продовження табл. 2

1	2
Ризики, що кількісно оцінити неможливо	Ризик репутації; юридичний ризик; стратегічний ризик
Лисенок О.В. [15]	
За рівнем оцінки: внутрішні	Ризики, що піддаються кількісній оцінці: – фінансові (кредитний, ліквідності, процентний, валютний, ринковий); – функціональні (операційний, технологічний); ризики, що не піддаються кількісній оцінці: – функціональні (стратегічний, репутації, юридичний, моральний)
зовнішні	Ризики, що не піддаються кількісній оцінці: – макроекономічні; – політичні; – правові; – ризик країни
Лаврушин О.І., Валенцева Н.І. [3]	
Вид відношення до внутрішнього середовища (або за джерелами виникнення)	Внутрішні ризики. Зовнішні ризики
Сфера впливу (або фактори виникнення банківських ризиків)	Політичні, соціальні, економічні, форс-мажорні
Характер об'єкта: вид діяльності, різновид операцій	Ризики основної та ризики допоміжної діяльності. Ризики активних та ризики пасивних операцій. Балансові та позабалансові ризики. Кредитний, депозитний, операційний, валютний, відсотковий та інші
Специфіка клієнтів банку	Ризики, пов'язані з дрібними, середніми та великими клієнтами Ризики, пов'язані з галузевою структурою клієнтів
Характер впливу ризику на стійкість розвитку банку	Ризик ліквідності, ризик втрати платоспроможності, ризик капітальної стабільності
Розподіл ризику в часі	Ретроспективні, поточні та перспективні ризики
Метод оцінки ризику	Комплексні та індивідуальні ризики
Рівень (обсяг) банківського ризику	Низькі, помірні та повні ризики
Можливість управління банківськими ризиками	Відкриті (контрольовані) та закриті ризики
За можливістю передбачення	Прогнозовані та непрогнозовані ризики
За можливістю страхування	Ризики, що можуть та які не можуть бути застраховані
Ковальчук О.В. [12]	
Сфера виникнення	Зовнішні, внутрішні
Можливість кількісного вимірювання	Квантифіковані, неквантифіковані
Залежно від категорії ризику	Фінансові, функціональні, інші щодо банку зовнішні ризики
За часом виникнення	Ретроспективні, поточні, перспективні
Залежно від методики розрахунку	Сукупний, частковий
Можливість управління	Відкриті, закриті
За характером обліку	Балансові, позабалансові
Залежно від специфіки діяльності банку	Універсальні, спеціалізовані
За ступенем впливу на діяльність банку	Низький, помірний, повний
Джерела виникнення	Системний, несистемний
Характер виникнення	Чистий, спекулятивний

Закінчення табл. 2

1	2
Можливість зменшення рівня впливу	Знижувальні, незнижувальні
Можливість розпорошення ризику	Диверсифіковані, недиверсифіковані
За вартісною ознакою	Цінові, нецінові
Залежно від можливості утримання рівня ризику	Локалізований, нелокалізований
За можливістю передбачення	Прогнозований, непрогнозований
За кількістю осіб, які беруть участь у прийнятті рішень	Індивідуальний, груповий, колективний
За терміном оцінки та урахування ризику	Випереджаючий, своєчасний, запізнілий
За мірою обґрунтованості ризику	Раціональний, нераціональний, авантюрний
За масштабами та обсягами	Глобальний, локальний

* узагальнено за [2–4, 7, 12, 15, 17–19, 26]

Аналіз даних таблиці 2 дозволяє зробити висновок, що більшість науковців мають односпрямований підхід до класифікації ризиків, зокрема О.І. Лаврушин [4], А.В. Хмеленко, В.Я. Вовк [26], О.А. Кириченко [2], Н.І. Волкова [7], В.А. Москвін [18]. Згідно з їх підходом, банківські ризики класифікують за видом комерційного банку; сферою впливу чи виникнення банківського ризику; складом клієнтів; методом розрахунку; ступенем ризиків; розподілом ризиків у часі; характером обліку; можливістю впливу; засобами управління.

Згідно з даними таблиці 2, найбільш поширеною ознакою класифікації є поділ банківських ризиків на внутрішні та зовнішні [15, 3, 12]. До зовнішніх банківських ризиків найчастіше належать політичні, економічні, інфляційні, правові, ризик країни. До внутрішніх – цінові, нецінові (фінансові) та функціональні (зокрема, Л.О. Примостка вирізняє технологічний, операційний, документарний, трансакції, стратегічний, зловживань [17]). На наш погляд, ця ознака класифікації (уточнимо її як поділ за можливістю управління ризиком) є важливою, оскільки банківські установи можуть впливати на частину ризиків (які є внутрішніми) та не можуть впливати на іншу частину (зовнішні ризики, дію яких передбачити досить складно). Однак у літературі зустрічається окремо класифікаційна ознака банківських ризиків за можливістю управління [13, 26, 2, 7, 18], згідно з якою їх поділяють на відкриті (що не підлягають регулюванню) та закриті (підлягають регулюванню).

Лисенок О.В. ідентифікує таку ознаку класифікації, як ризики, що підлягають кількісній оцінці (внутрішні) та не підлягають кількісній оцінці (зовнішні). Неможливість вимірювання зовнішніх банківських ризиків можна пов'язати з відсутністю відповідного інструментарію та методики у банківських установах. Водночас на макрорівні існують відповідні методики для прогнозування виникнення ризикованих ситуацій для їх подальшого попередження. Тому ми не погоджуємось, що зовнішні ризики неможливо виміряти кількісно. Наша позиція підтверджується у положеннях Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [17], де виокремлюють ризики за ознакою можливості їх кількісного вимірювання:

1) ризики, які можна кількісно оцінити: кредитний ризик (індивідуальний ризик, портфельний ризик, ризик країни, трансферний ризик); ризик ліквідності (ризик ліквідності ринку, ризик ліквідності фінансування); ризик зміни процентної ставки (ризик зміни вартості ресурсів, ризик зміни кривої дохідності, базисний ризик, ризик права вибору (опціону)); ринковий ризик (з валютою та металами, з фінансовими інструментами, з цінними паперами); валютний ризик (ризик трансакції, трансляційний ризик, економічний ризик);

2) ризики, які кількісно оцінити неможливо (ризик репутації; юридичний ризик; стратегічний ризик).

Як бачимо, ризик країни, ринковий ризик (які традиційно належать до зовнішніх ризиків) є об'єктами вимірювання та оцінки.

Більш точно таку ознаку формулює О.Ковальчук [12] та О.І. Лаврушин, Н.І. Валенцева [3]: поділ банківських ризиків за сферою виникнення; відношення до внутрішнього середовища (або за джерелами виникнення). Як правило, зовнішні ризики відповідають ознаці непрогнозованості, що надає можливість ідентифікувати поділ банківських ризиків на прогнозовані (або передбачувані) та непрогнозовані (непередбачувані). В свою чергу, за можливістю вимірювання ризику О.Ковальчук виокремлює квантифіковані, неквантифіковані ризики.

В науковій літературі близькими за змістом є класифікації ризиків за часом виникнення (ретроспективні, поточні та перспективні) або за ознакою розподілу ризику в часі (минулий, поточний та майбутній ризик).

За обраним методом розрахунку ризиків О.І. Лаврушин [4], А.В. Хмеленко, В.Я. Вовк [26], О.А. Кириченко [2], Н.І. Волкова [7], В.А. Москвін [18] виокремлюють ризик окремих банківських операцій та комплексний (загальний) рівень ризику банківської установи. Автори О.І. Лаврушин, Н.І. Валєнцева [3] застосовують більш детальну класифікацію банківських ризиків за цією ознакою, виділяючи ризики основної та ризики допоміжної діяльності; ризики активних та ризики пасивних операцій; балансові та позабалансові ризики; кредитний, депозитний, операційний, валютний, відсотковий та інші. Вважаємо позицію авторів обґрунтованою, однак зауважимо, що ступінь деталізації наведеної класифікації визначається необхідністю детальної оцінки складових банківського ризику. Зокрема, комплексний (загальний) рівень банківської установи складається з ризику відповідно основної та допоміжної діяльності, ризику окремих балансових та позабалансових операцій тощо.

Виходячи з можливості управління ризиками, деякі автори підкреслюють ознаку класифікації за засобами управління ризиками (виокремлюючи використання плаваючих відсоткових ставок, диверсифікацію ризиків, страхування кредитів тощо). Звичайно, цим переліком не обмежуються можливості та засоби управління ризиками, тому види банківських ризиків, виокремлені згідно із запропонованою ознакою, будуть розширюватись залежно від удосконалення господарської та фінансової практики управління ризиками.

Одним з недоліків існуючих класифікацій банківського ризику є повтор класифікаційних ознак (зокрема, О.Ковальчук виокремлює поділ за можливістю утримання рівня ризику на локалізований та нелокалізований і водночас за масштабами та обсягами – глобальний, локальний). Також дискусійною є ознака класифікації ризиків за мірою їх обґрунтованості [12] (раціональний, нераціональний, авантюрний). Недоліком існуючих класифікацій є їх неповнота, наприклад, при виділенні класифікаційних ознак та видів банківських ризиків лише деякі вчені розглядають позабалансові ризики. Водночас значення цих ризиків достатньо велике, оскільки неврахування їх при прийнятті рішення щодо надання кредиту підприємству може значно вплинути на кредитоспроможність позичальника та на кредитний ризик банку. Тому досить важливо при удосконаленні класифікації банківських ризиків виокремити ризики по балансових та позабалансових операціях.

Є очевидним, що за характером обліку ризику прийнято поділяти на ризики за балансовими операціями і позабалансовими операціями, що відповідає структурі системи рахунків. Такий поділ ґрунтується на економічному підході до класифікації засобів підприємства і відображає правовий стан засобів. Балансові рахунки призначені для обліку наявності і руху коштів, їх джерел, а також господарських процесів, і на них враховуються всі господарські акти, що відбуваються з власними коштами та джерелами їх утворення.

Позабалансові рахунки призначені для обліку наявності і руху коштів та їх джерел, які не належать даному підприємству, проте знаходяться певний час у його розпорядженні або на його збереженні. Господарські акти, пов'язані зі змінами у складі засобів та їх джерел, що не належать даному підприємству, в балансі не відображаються, оскільки вони враховуються в балансах інших підприємств. Для контролю за зазначеними цінностями відкриваються спеціальні рахунки, що мають назву позабалансових. Характерним для цих рахунків є те, що вони не враховані в даний час у загальну систему рахунків бухгалтерського обліку, на яких господарські акти відображаються методом подвійного запису [20].

Щодо першої групи ризиків, то їх рівень підлягає оцінці на основі даних стандартної фінансової звітності, де відображаються усі зроблені фірмою фінансово-господарські операції. Це надає підстави вважати, що про будь-яку фірму фахівцям відомо все або майже усе. Саме на цій основі сучасною фінансовою наукою розроблений величезний арсенал інструментів і методів надійної оцінки цього класу ризиків.

Специфіка ризиків за позабалансовими операціями полягає в тому, що вони не відображаються у стандартній фінансовій звітності. У реальному житті важко знайти фірму, яка не мала б зобов'язань, що підлягають виконанню в майбутньому. Йдеться про зобов'язання, що містять деякі потенційні вимоги до цієї фірми, які кінець кінцем можуть виразитися матеріальними претензіями до неї. Такі зобов'язання прийнято називати позабалансовими, а ризики, пов'язані з ними, – ризиками за позабалансовими операціями.

Белоліпецький В.Г. [5], аналізуючи світову практику оцінки кредитоспроможності, стверджує, що найбільш поширеними видами позабалансових зобов'язань є: гарантії і поручительства під продукцію і інші активи фірми при отриманні позик або позик як самою фірмою, так і третіми особами, по відношенню до яких ця фірма є гарантом; спори і судові процеси, ініційовані проти фірми; незабезпечені зобов'язання по пенсійних виплатах, виплатах по каліцтвах і інших виплатах своїм співробітникам, за якими фірма має здійснювати в майбутньому; податки, збори, пені, штрафи, нараховані, але ще не відбиті у фінансовому обліку; наявність застав на майно фірми; наявність зобов'язань з довілля охорони, що підлягають виконанню фірми в майбутньому.

Ми повністю погоджуємось з автором, що позабалансові зобов'язання фірми цікавлять передусім кредиторів, оскільки можливі фактичні претензії на активи фірми неминуче зменшують розмір засобів, які могли б бути спрямовані на погашення боргів кредиторам. Ці обставини змушують кредиторів до видачі позик робити оцінку ризиків по позабалансових зобов'язаннях позичальників [5].

Вітчизняна облікова практика для відображення позабалансових об'єктів у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій використовує Клас 0. Позабалансові рахунки. На позабалансових рахунках обліковуються: цінності, що не належать підприємству, але тимчасово перебувають у його користуванні, розпорядженні або на зберіганні (об'єкти оперативної (операційної) оренди основних засобів, матеріальні цінності на відповідальному зберіганні, переробці, комісії, монтажі); умовні права і зобов'язання підприємства (застави, гарантії, зобов'язання тощо); бланки суворого обліку; списані активи (нестачі цінностей, дебіторська заборгованість) для спостереження за можливістю їх відшкодування винними особами (боржниками); амортизаційні відрахування [8].

Безпосередньо на справедливу оцінку кредитоспроможності позичальника впливають такі позабалансові зобов'язання, як контрактні зобов'язання (деривативи – форвардні, ф'ючерсні угоди, опціони), а також гарантії та забезпечення надані та отримані (господарські договори, авалі, акцепти, тощо).

Як справедливо зазначає М.Пушкар, «сутністю позабалансового обліку є відображення таких господарських актів, що не впливають у момент їх виникнення на стан балансу підприємства, проте надалі помітно впливають на фінансові результати. Це вимагає організації постійного контролю за об'єктами позабалансового обліку. З метою підвищення контрольних функцій рахунків позабалансового обліку доцільно ввести парні рахунки і відновити порядок подвійного запису господарських актів» [20].

Це вимагає дослідження місця позабалансових ризиків у класифікації банківських ризиків та уточнення основних його ознак.

З'ясування місця позабалансових ризиків у системі класифікації банківських ризиків дозволило уточнити їх сутність: під позабалансовим ризиком варто розуміти потенційну імовірність зростання кредитного ризику банківської установи в результаті недостатнього інформаційного відображення позабалансових операцій (щодо наявності та руху ресурсів і їх джерел, які не належать підприємству, але тимчасово знаходяться в його розпорядженні) у фінансовій звітності підприємства-позичальника.

За характером позабалансові ризики є непрогнозованими, неквантифікованими, внутрішніми (пов'язаними з недостатньою повнотою фінансової інформації про підприємство).

Оскільки під кредитоспроможністю ми розуміємо спроможність позичальника розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями перед банком у повному обсязі і у визначений строк грошовими коштами, що генеруються підприємством, то спрогнозувати вплив позабалансових ризиків на кредитоспроможність досить складно. Система бухгалтерського обліку будь-якого суб'єкта господарювання має бути єдиною системою, що означає однакові методологічні підходи до відображення господарських операцій на всіх рахунках бухгалтерського обліку. Відповідно порушення цього принципу призводить до порушення принципу повноти відображення облікової інформації та викривлення даних, що показують можливість підприємства виконати свої зобов'язання перед банківською установою. Таким чином, для формування обґрунтованого рішення про рівень кредитоспроможності клієнтів банку даних балансу недостатньо. Наприклад, І.В. Литвинчук у своїй дисертаційній роботі [16] наголошує на відсутності первинної та звітної документації для відображення операцій на позабалансових рахунках.

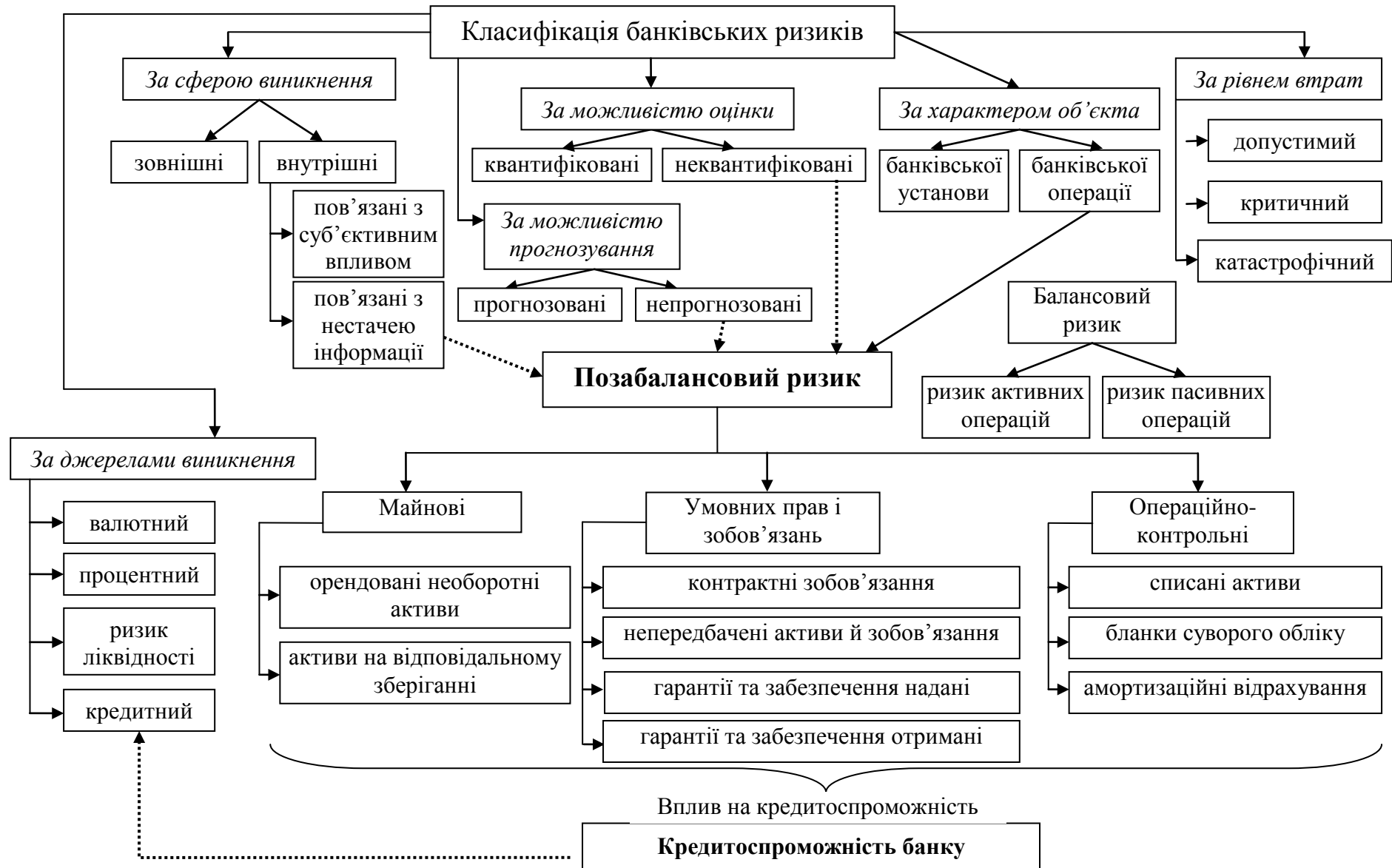

Рис. 1. Місце позабалансових ризиків у системі класифікації банківських ризиків (авторська розробка)

Таким чином, нами уточнено класифікаційні ознаки банківських ризиків, що надало можливість виокремити такі з них:

- 1) за сферою виникнення (зовнішні та внутрішні);
- 2) за можливістю оцінки (квантифіковані, неквантифіковані);
- 3) за можливістю прогнозування (прогнозовані, непрогнозовані);
- 4) за характером об'єкта (банку в цілому та окремої операції);
- 5) за рівнем втрат (допустимий, критичний, катастрофічний);
- 6) за джерелами виникнення (валютний, процентний, ризик ліквідності, кредитний).

Оскільки ризик банківської операції поділяється на балансовий (пов'язаний з ризиком операції, яка відображається на рахунках бухгалтерського обліку) та позабалансовий (пов'язаний з ризиком банківської операції, що відображена в позабалансовому обліку), то визначено місце позабалансових ризиків в уточненій системі класифікації. Удосконалена класифікація банківських ризиків сприятиме удосконаленню теоретичних основ ризик-менеджменту у банківських установах з позиції оцінки кредитоспроможності позичальника та прогнозування повернення виданих кредитів.

Висновки та перспективи подальших досліджень:

1. Складність ідентифікації ризиків пов'язана з нечіткістю та різноспрямованістю наукових підходів до виділення його класифікаційних ознак та видів. Проведений аналіз наукових підходів до класифікації ризиків дозволив уточнити такі ознаки класифікації: 1) за рівнем системи, де виникає ризикована ситуація (ризик на наддержавному світовому рівні, рівні держави, окремого регіону, підприємства, структурного підрозділу підприємства, окремого робочого місця); 2) за належністю до системи (ризик зовнішні та внутрішні); 3) за тривалістю дії (короткочасні та постійні); 4) за сферою походження (природні (екологічні), політичні, соціальні, технологічні, економічні (фінансові, комерційні, кредитні, виробничі)); 5) за можливими наслідками (ризик, що призводить до втрат (збитків); що призводить до одержання додаткових доходів). За характером збитків у межах цієї класифікації доцільно виокремити збитки у вигляді втраченої вигоди; матеріальних втрат; непродуктивних втрат; 6) за величиною (припустимий фінансовий ризик, критичний фінансовий ризик, катастрофічний фінансовий ризик). Запропонована класифікація сприятиме удосконаленню теоретичних основ ризик-менеджменту в розрізі покращання ідентифікації та оцінки ризиків і розробці ефективних антикризових заходів.

2. Уточнено класифікаційні ознаки банківських ризиків, що надало можливість виокремити такі з них: за сферою виникнення (зовнішні та внутрішні); за можливістю оцінки (квантифіковані, неквантифіковані); за можливістю прогнозування (прогнозовані, непрогнозовані); за характером об'єкта (банку в цілому та окремої операції); за рівнем втрат (допустимий, критичний, катастрофічний); за джерелами виникнення (валютний, процентний, ризик ліквідності, кредитний). Удосконалена класифікація банківських ризиків сприятиме удосконаленню теоретичних основ ризик-менеджменту у банківських установах з позиції оцінки кредитоспроможності позичальника та прогнозування повернення виданих кредитів.

3. Оскільки ризик банківської операції поділяється на балансовий (пов'язаний з ризиком операції, що відображається на рахунках бухгалтерського обліку) та позабалансовий (пов'язаний з ризиком банківської операції, яка відображена в позабалансовому обліку), то визначено місце позабалансових ризиків у уточненій системі класифікації. З'ясування місця позабалансових ризиків у системі класифікації банківських ризиків дозволило уточнити їх сутність: під позабалансовим ризиком варто розуміти потенційну ймовірність зростання кредитного ризику банківської установи в результаті недостатнього інформаційного відображення позабалансових операцій (щодо наявності та руху ресурсів і їх джерел, які не належать підприємству, але тимчасово знаходяться в його розпорядженні) у фінансовій звітності підприємства-позичальника. За характером позабалансові ризики є непрогнозованими, неквантифікованими, внутрішніми (пов'язаними з недостатньою повнотою фінансової інформації про підприємство).

Список використаної літератури:

1. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
2. Банківський менеджмент : навч. посібник / О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С.Л. Роголь та ін. ; за ред. О.А. Кириченка. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 438 с.
3. Банковские риски : учеб. пособие / под ред. д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н.И. Валенцевой. – М. : КНОРУС, 2007. – 232 с.
4. Банковское дело / под ред. О.И. Лаврушина. – М. : Банковский и биржевой науч.-консульт. центр, 1992. – 428 с.
5. Белолитецкий В.Г. Финансы фирмы : курс лекций / В.Г. Белолитецкий ; ред. И.П. Мерзляков. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 298 с.
6. Бланк И.А. Финансовый менеджмент : учеб. курс / И.А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Эльга ; Ника-Центр, 2004. – 656 с.
7. Волкова Н.И. Управление банковской деятельностью : учеб.-практ. пособие / Н.И. Волкова, Р.А. Герасименко, Т.А. Чашко ; под. ред. П.В. Егорова. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2003. – 338 с.
8. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С.Ф. Голов. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 522 с.
9. Гранатуров В.М. Ризики підприємницької діяльності: проблеми аналізу / В.М. Гранатуров, О.Б. Шевчук. – К. : Зв'язок, 2000. – 152 с.
10. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения и пути снижения / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 2002. – 140 с.
11. Ільїн В.Ю. Сучасні аспекти антикризового менеджменту в корпоративних структурах / В.Ю. Ільїн // Вісник Закарпатського нац. ун-ту. – 2010. – № 3 (7). – С. 29–35.
12. Ковальчук О.В. Основні підходи до визначення критеріїв класифікації банківських ризиків / О.В. Ковальчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2011. – Вип. 32. – С. 316–324.
13. Коюда П.М. Характеристика та класифікація ризиків / П.М. Коюда, О.П. Коюда // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – К. : Техніка, 2006. – Вып. 71. – С. 203–214.
14. Кричевский М.Л. Финансовые риски : учеб. пособие / М.Л. Кричевский. – М. : КНОРУС, 2012. – 244 с.
15. Лисенок О.В. Критичний аналіз та проблеми класифікації банківських ризиків / О.В. Лисенок // Формування ринкової економіки : міжвід. наук. зб., заснов. у 1992 р. ; відп. ред. О.О. Бєляєв. – К. : КНЕУ, 2006. – Вип. 15. – С. 241–249.
16. Литвинчук І.В. Облік на позабалансових рахунках: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. экон. наук : 08.06.04 / Литвинчук Ирина Вікторівна. – К., 2006. – 238 с.
17. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» : постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 10 [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>.
18. Москвин В.А. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов: Рекомендации для предприятий и коммерческих банков / В.А. Москвин. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 352 с.
19. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л.О. Примостка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.
20. Пушкарь М.С. Забалансовий учет. Практическое руководство / М.С. Пушкарь. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 48 с.
21. Скіцько В.І. Ризики в сфері комерційного кредитування / В.І. Скіцько, В.В. Вітлінський, // Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. 76. – С. 199–208.
22. Старостіна А.О. Ризик-менеджмент: теорія та практика : навч. посібник / А.О. Старостіна, В.А. Кравченко. – К. : ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2004. – 200 с.
23. Тепман Л.Н. Управление рисками в условиях финансового кризиса : учеб. пособие / Л.Н. Тепман, Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 295 с.

24. Финансовый менеджмент / Г.Б. Поляк, И.А. Акодис, Т.А. Краева и др. ; под ред. Г.Б. Поляка. – М. : Финансы ; ЮНИТИ, 1997. – 518 с.
25. Финансовый менеджмент / за ред. проф. Г.Г. Кирейцева. – К. : ЦНЛ, 2002. – 496 с.
26. Хмеленко О.В. Кредитування і контроль : навч. посібник / О.В. Хмеленко, В.Я. Вовк. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2004. – 240 с.

References:

1. Balabanov, Y.T. (1996), *Rysk-menedzhment*, Fynansy i statystyka, Moskva, 192 p.
2. Kyrychenko, O.A., Gilenko, I.V. and Rogol', S.L. (2002), *Bankivs'kij menedzhment*, za red. Kyrychenka, O.A., 3-e vyd., pererob. i dop., Znannja-Pres, Kiev, 438 p.
3. *Bankovskye rysky* (2007), pod red. d-ra ekon. nauk, prof. Lavrushyna, O.Y. i d-ra ekon. nauk, prof. Valencevoj, N.Y., KNORUS, Moskva, 232 p.
4. *Bankovskoe delo* (1992), pod red. Lavrushyna, O.Y., Bankovskij y byrzhevoj nauch, Moskva, 428 p.
5. Belolypeckij, V.G. (1998), *Fynansy fyrmy*, red. Merzljakov, Y.P., YNFRA-M, Moskva, 298 p.
6. Blank, Y.A. (2004), *Fynansovij menedzhment*, 2-e izd., pererab. i dop. Əl'ga, Nyka-Centr, Kiev, 656 p.
7. Volkova, N.Y., Gerasymenko, R.A. and Chashko, T.A. (2003), *Upravlenye bankovskoj dejatel'nost'ju*, pod. red. Egorova, P.V., ООО «Jugo-Vostok, LTD», Doneck, 338 p.
8. Golov, S.F. (2007), *Buhgalters'kij oblik v Ukraïni: analiz stanu ta perspektyvy rozvytku* Centr navch. li-ry, Kiev, 522 p.
9. Granaturov, V.M. and Shevchuk, O.B. (2000), *Ryzyky pidpryjemny'koi' dij'al'nosti: problemy analizu*, Zv'jazok, Kiev, 152 p.
10. Granaturov, V.M. (2002), *Ekonomycheskij rysk: sushhnost', metody yzmerenija v puty snyzhenija*, Delo y Servys, Moskva, 140 p.
11. Il'i'n, V.Ju. (2010), „Suchasni aspekty antykrizovogo menedzhmentu v korporatyvnyh strukturah”, *Visnyk Zakarpats'kogo nac. un-tu*, № 3 (7), pp. 29–35.
12. Koval'chuk, O.V. (2011), „Osnovni pidhody do vyznachennja kryterii'v klasyfikacii' bankivs'kyh ryzykiv”, *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koi' systemy Ukraïny*, Vyp. 32, pp. 316–324.
13. Kojuda, P.M. and Kojuda, O.P. (2006), „Harakterystyka ta klasyfikacija ryzykiv”, *Kommunal'noe hozjajstvo gorodov*, Tehnika, Kiev, Vyp. 71, pp. 203–214.
14. Krychevskij, M.L. (2012), *Fynansovye rysky*, KNORUS, Moskva, 244 p.
15. Lysenok, O.V. (1992), „Krytychnyj analiz ta problemy klasyfikacii' bankivs'kyh ryzykiv”, *Formuvannja rynkovoï ekonomiky*, Vyp. 15, vidp. red. Bjelajev, O.O., KNEU, Kiev, pp. 241–249.
16. Lytvynchuk, I.V. (2006), *Oblik na pozabalansovyh rahunkah: problemy teorii' ta praktyky: dissertation*, Kiev, 238 p.
17. Postanova Pravlinnja Nacional'nogo banku Ukraïny vid 15.03.2004 № 10, „Metodychni vkazivky z inspektuvannja bankiv «Systema ocinky ryzykiv»”, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>
18. Moskvyn, V.A. (2004), *Upravlenye ryskamy pry realizacyy ynvestyconnyh proektov: Rekomendacyy dlja predpryjatij y kommercheskyh bankov*, Fynansy i statystyka, Moskva, 352 p.
19. Prymostka, L.O. (2004), *Finansovij menedzhment u banku*, 2-ge vyd., dop. i pererob., KNEU, Kiev, 468 p.
20. Pushkar', M.S. (1982), *Zabalansovij uchet. Praktycheskoe rukovodstvo*, Fynansy i statystyka, Moskva, 48 p.
21. Vitlins'kij, V.V. and Skic'ko, V.I. (2007), „Ryzyky v sferi komercijnogo kredytuvannja”, *Modeljuvannja ta informacijni systemy v ekonomici*, KNEU, Kiev, Vyp. 76, pp. 199–208.
22. Starostina, A.O. and Kravchenko, V.A. (2004), *Ryzyk-menedzhment: teorija ta praktyka*, IVC «Vydavnyctvo Politehnika», Kiev, 200 p.
23. Tepman, L.N. and Eryashvyly, N.D. (2012), *Upravlenye ryskamy v uslovyjah fynansovogo kryzysa*, JuNYTY-DANA, Moskva, 295 p.

24. Poljak, G.B., Akodys, Y.A. and Kraev T.A. (1997), *Fynansovyj menedzhment*, Fynansy, JuNYTY, Moskva, 518 p.
25. *Finansovyj menedzhment* (2002), za red. prof. Kirejceva, G.G., CUL, Kiev, 496 p.
26. Hmelenko, O.V. and Vovk, V.Ja. (2004), *Kredytuvannja i kontrol'*, VD «INZhEK», Harkiv, 240 p.

ВИГОВСЬКА Наталія Георгіївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів і кредиту Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- державний фінансовий контроль;
- земельні відносини;
- фінансова санація і банкрутство підприємств.

Тел.: 378–482.

E-mail: vyngng@ukr.net.

ВИГОВСЬКИЙ Володимир Георгійович – асистент кафедри економіки підприємства Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- банківська система;
- економіка підприємства.

Тел.: 344–348.

E-mail: vygovskyu@mail.ru.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2016.